

BOKMELDING. Nils Johan Ringdal under medvirkning av Audun Beyer. Georg Valentin von Munthe af Morgenstierne forunderlige liv og reiser. Oslo: Aschehoug, 2008. 785 sider, kart og stamtavler

Anmeldt av Hartmut Haberland

Noe påfallende for denne leser – all den stund jeg leste boken baklengs og begynte med kildefortegnelsen – var at den norske indolog, iranolog og lingvist Georg Valentin von Munthe af Morgenstierne ikke bare publiserte bøker og artikler på flere språk – på tysk, norsk, engelsk og i hvert fall en enkelt gang på fransk (Morgenstierne 1923) – men at han skrev sine mange bokmeldinger i *Acta Orientalia* på engelsk eller tysk avhengig av hvem han anmeldte (s. 96). På hvilket språk skulle jeg i så fall skrive denne bokmelding? Med gode venners hjelp fik jeg tatt meg sammen og skrevet den på norsk – dog ikke på den form for riksmål som Morgenstierne selv brukte.

I bokens språkregister finns det angitt navnene på bortimot 200 forskjellige dialekter, språk, fellesbetegnelser for flere språk samt språkfamilier – ikke at Morgenstierne talte, skrev, leste og forstod dem alle, men han behersket mange av dem, og kunne skrive i sin dagbok den 25. juni 1924 i Kabul – dagen var gått med innsamling av data om forskjellige fjellspråk –: «Om kvelden var det modtagelse i den britiske legation, der jeg foruten tysk, engelsk, fransk, italiensk og svensk (med en halv svensk russer) også måtte forsøke mig med persisk, pashto og hindustani.» (s. 331)

I dag hører man ofte at det går nedad bakke med vitenskapsfolks språkevner til tross for internasjonaliseringen (eller kanskje nettopp på grunn av den og dens språknivellerende effekt?). Selv om kulturelle nedgangsprognoser heller ikke lenger er hva de har vært, så er det oppløftende å læse om en vitenskapsmann fra siste århundre, som maktet flere enn bare ett fremmed språk i tale og skrift.

Georg Valentin von Munthe af Morgenstierne tilhørte siste år-

hundre, men var født i forrige, den 3. januar 1892. Han døde den 3. mars 1978, 86 år gammel.

Georg Morgenstierne blev født inn i det dannete borgerskap i Kristiania, i en familie med tette nasjonale og internasjonale forbindelser. Svensken Axel Munthe ("Boken om San Michele", 1929) var en fjern slektning på farens side. Faren Bredo selv var professor i lovkyndighet, statsøkonomi og statistikk i Kristiania, i en periode rektor for universitetet og "formann eller nestformann for alt fra Kristiania konservative forening og Dampkjøkkenet til Nationalteatret" (s. 9). Skjønt han var konservativ politiker, ønsket han den danske radikaler Georg Brandes velkommen til Kristiania og Studentersamfundet da universitetet ikke ville gi Brandes talens rett. Morgenstiernes mor Berthas far, Peter Andreas Schjelderup, kom fra en norsk offisersfamilie, mens mormoren var en Caspary – hendes familie var innvandret fra Graubünden, hadde muligvis jødisk bakgrunn, og spilte en viktig rolle i Kristianias forlystelsesliv. Hans hustru Agnes (som han blev gift med i april 1918) var datter fra sin mor Lenis første ekteskap til en tysk kapellmester, Gustav Herman Schorcht, som ledet Tivoliorkestet i Oslo. Lenis mor var en Heyerdahl (et navn som ikke er bare knyttet til Kon-Tiki, men også til Holmenkollbanen). Leni giftet seg igjen med professoren i sanskrit, Sten Konow, som derfor ikke bare blev Morgenstiernes professor i sanskrit men også hans svigerfar.

Morgenstierne skulle bli filolog og begynte å læse latin og gresk på universitetet. Men studiet av de klassiske språk i Norge i begynnelsen av det 20. århundre var stadig forankret i den klassisk-normative tradisjon, mens Madvigs tekstkritiske filologi og junggrammatikernes historiske grammatik bød på fornyelse i både Danmark og i Tyskland. I 1909 begynte Alf Torp og Sten Konow å undervise i sanskrit i Kristiania, og Morgenstierne ble klar over at det var i India hans hovedinteresse skulle komme til å ligge. Da Konow blev kalt til Hamburg som professor i 1914, fortsatte Morgenstierne sine sanskritstudier høsten 1914 i Bonn hos Hermann Jacobi. Etter

fortsatte studier i Berlin tok han som den første i den nye Weimarrepublikken en doktorgrad i november 1918. I høsten 1920 eller våren 1921 foretok han for annen gang en endring av akademisk kurslinje, denne gang fra sanskritstudier til studier av iranske språk og litteratur, hvilket førte ham til sine reiser til Afghanistan og studiet av språkene der.

Et fascinerende trekk ved Ringdals biografi henger sammen med at Morgenstierne gjennom sitt lange liv både bodde i og reiste til mange land i Europa og Asia; av denne grunn byr boken på utallige anekdoter. Ved å benytte seg av dagbøker, Morgenstiernes korrespondanse, intervjuer og nedskrevne erindringer av hans samtidige samt en lang rekke andre kilder gir biografien ett innblikk i disse land, sett fra Morgenstiernes perspektiv og interesser. Dette gjelder ikke minst Norge gjennom hele hans liv, Tyskland fra sin studietid og i 1920-tallet, og igjen og igjen Afghanistan (samt India og Persia), som han besøkte på flere reiser.

Under første verdenskrig hadde han som nøytral utlending i Tyskland mulighet for å gjøre interessante iakttakelser, så som når han under en skivandring i nærheten av grensen til Belgia møtte tyske soldater som talte fransk som morsmål. Han opplevde den wilhelminske hurrapatriotisme hos sine vertinner i pensjonatet i Nürnberger Straße i Berlin, noe som ikke fantes så mye i de akademiske sirkler han ferdedes i. En historie handler om Morgenstiernes svoger Arthur Jayne fra Wales, som fikk stilling som britisk viskonsul i Kristiansund i Norge under første verdenskrig. I sokkeletasjen i den trevilla der Arthur og hans hustru Ditta var flyttet bodde Arthurs tyske kollega, som hadde samme oppgave som Arthur: å overvåke norsk nøytralitet. Da Arthur og Ditta blev invitert til middag hos den tyske viskonsul, søkte Arthur helt korrekt om tillatelse hos den britiske representasjon i Norge. "By all means," lød det kanskje ikke så overraskende svar. (s. 135 f.)

Boken fortsetter med beretninger om professor Friedrich Carl Andreas i Göttingen i 1922 og hans sagnomsuste 'séances noc-

turnes', hvor man også kunne få et glimt av hustruen, Nietzsches venninne Lou Andreas-Salomé på vei til sine nattlige turer i skogen med to afghanske mynder; om Morgenstiernes opplevelser med sine *munshier* (språklærere) i Afghanistan; om feltarbeid i de afghanske og nordvestindiske (nå delvis pakistanske) fjellstrøk; om den senere professor i Oslo som etter et kjempesnøfall ankom på indo-iransk institutt på ski, etter å ha kommet seg ut av sitt hus gjennom et vindu i annen etasje. Igjen møter vi to afghanske mynder, denne gang ledsagende hans student Jacob Mey på sykkel (Mey var en av Morgenstiernes mange disipler, andre var blant annet Fredrik Otto Lindeman, Hreinn Benediktsson, Einar Hovdhaugen, Finn Thiesen, Knut Kristiansen, Helene Hertzberg og Fridrik Thordarson).*)

Viktigst i Morgenstiernes liv var dog ikke hans dannelses- og utdannelsesreiser i Europa, men hans mange kortere og lengre reiser til og opphold i India, Afghanistan og Persia. I 1923 fikk han et stipendium til språkstudier i Afghanistan. På dette tidspunkt var han faktisk i India – på en forsinket bryllupsreise med sin Agnes, som han da allerede hadde to barn med, Bredo og Eva. Etter en reise gjennom India tok Agnes hjem i februar 1924, mens Morgenstierne tilbrakte noe tid i Peshawar, hvor han tok opp studiet av pashto med sin *munshi* Yasin; herfra fortsatte han i april til Kabul over Khaibarpasset, med norsk flagg på bilen, de fornødne pass til ham og Yasin og forbi det berømte grenseskiltet «It is strictly forbidden to cross the frontier» (p. 297).

Den neste tiden tilbrakte han i Kabul, hovedstaden til det nys uavhengige Afghanistan under kong Amanullah, som var kommet på tronen etter at hans far var blitt myrdet, muligvis av konen, mor til Amanullah. Kongen hadde sluttet fred etter sin *jihad* mod britene (tøvende støttet av bolsjevikene) og gjennomførte nu et ambisiøst moderniseringsprogram. Afghanistan kunne neppe kalles for en «nasjon» (og Morgenstierne gjorde det aldri). Religiøst var det splittet mellom sunni-muslimer, shi'a-muslimer og de såkalte 'hedninger' (kafirerne i fjellet); språklig var mangfoldet stort. Av de

10 millioner innbyggere talte de 9 millioner iranske språk. Kongen, hoffet og hovedstaden talte en form for persisk – noen gange kaldt dari (hoffspråk), noen gange kabuli. Persisk var også skole- og administrasjonsspråk. Pashto hadde flest talere uten å være majoritetsspråk, den nest største språklige gruppe var de tadsjikisktalende. Dessuten var der talere av de meget arkaiske kafirspråk og pamirspråk, som nordmannen skulle komme til å interessere seg særlig for.

I oktober 1924 åpnet Afghanistanens første kino med "Pompejis siste dager", dubbet på persisk (s. 359). Samme år kunne ikke nordmannen komme til fjells (noe som han hadde forberedt seg på ved å ta med ski fra Norge) på grunn av borgerkrig og måtte reise tilbake til Norge via India.

I 1929 tok Morgenstjerne igjen til Asia. Som sagt, interesserte han seg svært mye for to grupper av språk som ble talt i fjellet i Nordøstafghanistan og Nordvestindia. George Grierson, som hadde gjennomført og med Sten Konows hjelp publisert det monumentale 19-binds verk *Linguistic Survey of India* (Grierson 1903-1928), betraktet kafir- og dardspråkene som stort sett samme språkgruppe, hvis talere hadde innvandret nordfra over Pamirfjellet. Morgenstjerne kunne ikke akseptere at Grierson stort sett ikke gjorde forskjell mellom de to gruppene, og at han dessuten trodde at begge grupper var innvandret fra nord, med kvinner, barn og buskap over noen 4000 meter høye fjellpass (s. 390)! For Morgenstjerne måtte kafirerne ha nådd Afghanistan mye tidligere enn da de senere indoariere kom til India. Kafirspråkene var derfor en uavhengig tredje språkgruppe ved siden av de iranske og indoariske språk. Kafirene, 'hedningene', bodde i Nuristan, som tidligere blev kaldt Kafirstan, 'hedningenes land'. Dardspråkene var til gjengjeld indoariske: deres arkaiske tilstand skyltes at de hadde blitt isolert i fjellene, omtrent som de atlantiske nordiske språk islandsk og færøysk, som også hadde bevart sitt arkaiske preg på mange sett.

Å påvise dette og finne sikker støtte til sin antakelse krevde dog innsamling av data og derfor feltarbeid – feltarbeid som Morgenstjerne kun kunne gjennomføre på stedet. Den politiske situasjon

i Afghanistan tillot dog stadig ikke reiser til Nuristan. Han tok derfor denne gang til India, til Chitral, i et område ved en bielv til Kunalelven, der han skulle bo i seks måneder, inntil han tok hjem i oktober 1929. I egnen omkring Chitral fantes både de sorte kafirer, kalasha-folket (som talte kalasha), og de røde kafirer, bashgali-folket (som talte kati). De røde kafirer var i 1890åra flyktet fra tvangsislamiseringen i Afghanistan til India, som tillot religionsfrihet; i likhet med de sorte kafirer var en del av dem dog gått over til islam.

Især de røde kafirer fascinerte Morgenstierne. Han skrev at de røde kafirer (katiene) i motsætning til de sorte var «representanter for en høytstående, meget intelligent rase som er blitt ribbet for alle sine fjer. ... Bare den ariske dominasjonstrangen er blitt igjen hos katierne og er overutviklet ... Katierne er staute og staselige karer, fører seg som herrer og overlater nesten alt arbeide til kvinnene.» (s. 428) De røde kafirer var ikke bare høyere enn de sorte, de var ofte blåøyde og temmelig lyse i håret – en nesten nordisk type. Nettopp egenskaper som senere gjorde dem interessante for antropologer fra nazityskland, som trodde de hadde funnet stammebrødrene sine. Kafirerne og deres kultur blev på det settet snedig utnyttet i propagandasammenheng i Tyskland: her hadde man kanskje funnet etterkommerne etter de opprinnelige ariere! Det var også derfor at Morgenstierne holdt seg tilbake og unnlot å reise til Afghanistan på trettitallet, skjønt han kunne ha fått midler til det om han hadde ønsket.

I februar 1930 tiltrådte Morgenstierne professorstillingen i sanskrit og sammenlignende språkvitenskap ved Göteborgs Högskola. Hans tiltredelsesforelesning hadde tittelen «Skriftspråk og kulturepoker i Irans historie». Sanskritforskeren hadde flyttet hovedinteressen til de iranske språk. I disse årene fant også den internasjonale lingvistikkongress i København sted – i 1936 med deltakelse af fyrst Nikolaj Trubetskoy og Roman Jakobson. I maj 1937 blev svigerfar Konows professorat i Oslo lyst ledig; Morgenstierne var ene søker till stillingen ... og fikk den. Da universitetet i Oslo blev stengt i november 1943 av den tyske Reichskommissar Josef Terboven, etter norske

motstandsfolk hadde satt universitets aula i brann, blev Morgenstjerne arrestert og sendt til interneringsleiren Berg ved Tønsberg. Han selv slapp ut etter kort tid, men 1166 studerende blev fengslet, 644 sendt til 'oppdragelse' til Tyskland hvor 17 mistet livet.

Etter krigens slutt kunne professoren reise igjen – og kom endelig til Nuristan i 1949. Men etter denne tredje Indiareisen var det mest til kongresser han tok, ikke lenger opphold med feltarbeid. Han kom dog til Afghanistan og Iran noen ganger, hvor han var mest interessert i de språklige og mindre i de politiske tilhøve. Da han besøkte Tehran (og kom i audiens hos sjahen Reza Pahlevi og hans annen hustru Farah Diba) i 1966, måtte han ha opplevd at sjahen hadde satt gang i en persondyrkning uten fortilfelle og regjerte svært repressivt; men det Morgenstjerne kommenterer mest var den dårlig skjulte motstand som han opplevde mot det språkatlasprosjekt som den sveitsiske iranist Redard hadde forberedt og som Morgenstjerne var svært engasjert i. Det shi'a-islamske presteskap betraktet den nasjonale enhet som et religiøst anliggende. Sjahen var nok vennlig sinnet overfor studiet av farsi, men ikke interessert i å spre viten om språklige minoriteter bortsett fra kurderne, hvis eksistens man liksom hadde funnet seg i, og hvis språk var tett beslektet med farsi.

Det skal nevnes at Morgenstjerne som akademiker og nordmann i det 20. århundre ikke kunne unngå å ta stilling i den norske språkstriden, alene gjennom den form for norsk han selv talte og valgte å skrive. Han snakket selv en "kjapp og dannet vestkantsosiolekt, men med stort innslag av rotnorske ord" (s. 546) – det siste skyldtes hans mange sommeropphold i de norske fjell. I 1956 uttalte Morgenstjerne i et intervju – i sin egenskap av formann for Riksmålsvernet – at Norge var preget av små og ubetydelige dialektforskjeller (s. 589). Dette vil de fleste i dag nok mene var ett underlig synspunkt, ettersom vi er vant til å høre at talt norsk viser en mye større mangfoldighet enn de skandinaviske søsterspråkene så som dansk og svensk. Men allerede selve ordet 'ubetydelig' antyder at vi dels har å gjøre med en subjektiv vurdering, dels med en retorisk påstand: Morgenstjerne

ville si at variasjonene i norsk talespråk ikke er store nok til å berettige skapelsen av to atskilte skriftspråksnormer. Især var han redd for å bryte ned et etablert skriftspråk. Skjønt han påskjønte landsmålet (nynorskens) bidrag til utviklingen av norsk tale og skrift med »en overrisling av nye ord«, mente han det var galt å tillegge Norges historiske forhold til Danmark for stor en betydning i normeringsdiskusjonen: «Vi spiller unødige tid på å luke bort heimedanske ord. I mellomtiden fosser angloamerikanske ord og uttrykk inn i språket bak ryggen på oss.» Han vendte sig mot å gjøre norsk til et «puristisk seter-språk», fordi det ville gjøre språket svakere når presset – som han så komme fra engelsk – tiltok. Norsk burde derfor være åpen for innlån fra nabospråkene, unntatt fra engelsk. I samme intervju sier han at norsk ikke var morsmål for alle nordmenn, til tross for Norges etniske enhet: norske sjøfolk og utenlandsnordmenn snakket engelsk til daglig (s. 590). Også dette skurrer i dag i våre ører. Fra diskusjonene om domener og domenetap huskes kanskje Simonsens (2002) argumentasjon at det ikke kan være tale om domenetap fra norsk til engelsk ettersom språksamfunnet i Norge ikke er stabilt tospråket. Men det er nettopp dette Morgenstjerne synes å ha villet påstå – dog begrenset til noen perifere grupper, så som sjøfolk og utenlandsnordmenn.

Ringdals biografi er på nesten 800 sider, men leses lett. Det er spennende lesning, både for språkfolk og de som har bevart sin Kiplingromantikk.

Boken inneholder to kart på innerpermene og ti kart i selve boken, de siste dessverre ikke alltid like nyttige. Kafiristan finns på ett av kartene, men området har hett Nuristan siden 1890'erne, et navn som anvendes i boken, men ikke på kartene.

Referenser

- Grierson, George Abraham. 1903-1928. *Linguistic survey of India*, Calcutta: Office of the Superintendent of Government Printing. (11 vols. in 19 parts)
- Morgenstierne, Georg 1923. *Iranien ni-haδ*. *Bulletin de la Société Linguistique de Paris* 24(3):205-213.
- Simonsen, Dag Finn 2002. Å velge bort norsk. Om begrepene "domene" og "domenetap" anvendt på skandinaviske land. *Norsklæreren* 2002(2):5-17.

Institut for kultur og identitet
Roskilde Universitet
DK-4000 Roskilde
hartmut@ruc.dk

*) Redaktørens anmerkning:

Ringdal har nok hatt en erindringsforskydning her. De to 'mynder' var faktisk henholdsvis Meys norske elghund Bomsen, og en lassiehund tilhørende hans venninne Anne.

Mynder har Mey aldri hatt noen befattning med, så vidt vites.

